

PRIMO
LEVI

JEI
TAI
ŽMOGUS

PRIMO LEVI

JEI TAI ŽMOGUS

Iš italų kalbos vertė
Violeta Tauragienė

VILNIUS, 2024

Versta iš:
Primo Levi
Se questo e un uomo
Giulio Einaudi editore, Torino, 1976

2-asis pataisytas leidimas

Bibliografinė informacija
pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

© 1958, 1963, 1971, 2005, 2014 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino

© Vertimas į lietuvių kalbą, Violeta Tauragienė, 2003

© Viršelis, Algimanta Sirvydaitė, 2024

© Leidykla VAGA, 2024

ISBN 978-5-415-02707-1

TURINYS

Kelionė	11
Dugne	24
<i>Häftling</i>	33
Iniciacija	48
K. B.	54
Mūsų naktys	74
Darbas	86
Gera diena	95
Šiapus gėrio ir blogio	104
Nuskendusieji ir išsigelbėjęsiej	117
Chemijos egzaminas	137
Uliso giesmė	147
Vasaros įvykiai	158
1944 metų spalio	167
Krausas	177
<i>Die drei Leute vom Labor</i>	183
Paskutinysis	195
Dešimties dienų istorija	203
Priedas	235

Turėjau laimės būti deportuotas į Aušvicą tik 1944 metais, kitaip tariant, po to, kai vokiečių valdžia, kaskart didėjant darbo jėgos stygiui, nusprendė pailginti sunaikinimui pasmerktų kalinių gyvenimo vidurkį, akivaizdžiai pagerindama jų gyvenimo sąlygas ir laikinai liaudamasi vykdyti savavališkas pavienių asmenų egzekucijas.

Dėl šiurpių detalių šioje mano knygoje – čia nėra nieko nauja palyginti su tuo, ką viso pasaulio skaitytojai jau žino apie nerimą keliančias žmonių naikinimo stovyklas. Rašiau ją neturėdamas tikslo suformuluoti naujus kaltinimo punktus; ji veikiau – dokumentas, kuriuo remiantis būtų galima ramiai išstudijuoti kai kuriuos žmogaus dvasios aspektus. Daugeliui iš mūsų, individams ar tautoms, atrodo, daugiau ar mažiau tai įsisąmoninus, kad „kiekvienas svetimtautis – priešas“. Dažniausiai toks įsitikinimas glūdi sielų gelmėse kaip koks slaptas užkratas ir išprovokuoja tik pavienius, nesuderintus poelgius, neišplaukdamas iš jokios filosofinės sistemos. Tačiau kai šitai atsitinka, kai toji nesuformuluota dogma netyčia tampa esmine silogizmo premisa, tada grandinės gale atsiranda Lageris. Tai nuosekliai, griežtai išrutuliotos pasaulio koncepcijos produktas: kol ta koncepcija galioja, jos padariniai mums kelia grėsmę. Žmonių naikinimo stovyklų istorija visų turėtų būti suvokta kaip pavojaus signalas.

Aš suvokiu šios knygos struktūros trūkumus ir prašau skaitytojus man dėl jų atleisti. Nors ir ne faktiškai, bet kaip keitinimas, kaip koncepcija ji gimė jau Lagerio laikais. Poreikis išsipasakoti „kitiems“, padaryti „kitus“ dalyviais ir prieš išsilaisvinimą, ir po jo mums tapo tiesioginiu ir aišringu instinktu, tokiu pat įsakmiu kaip ir kiti elementarūs žmogaus poreikiai; šita knyga ir buvo parašyta stengiantis patenkinti tą poreikį; svarbiausias jos tikslas buvo vidinis išsilaisvinimas. Todėl ji tokia fragmentiška – jos skyriai buvo parašyti vadovaujantis ne logine seka, o skubia būtinybe patenkinti tą poreikį. Jų suderinimo, sujungimo darbas pagal nusibrėžtą planą prasidėjo kur kas vėliau.

Manau, kad nėra reikalo pridurti, jog nė vienas iš šitų faktų nėra išgalvotas.

Primo Levi

Turinas, 1947 sausis

Jej tai žmogus

*Jūs, saugiai gyvenantys
Savo šiltuos namuos,
Jūs, kurie, grįžę vakare, randate
Šiltą maistą, draugiškus veidus:
Pagalvokite, ar tai vyras,
Tasai, kurs pluša purvynėj,
Kuris nežino, kas yra ramybė,
Kurs kaunasi dėl duonos kriaukšlės,
Kurs miršta dėl kokio taip ar ne.
Pagalvokite, ar tai moteris,
Be plaukų ir be vardo,
Praradusi prisiminimų galią,
Tuščiomis akimis, šaltomis iščiomis
Lyg varlė žiemą.
Neužmirškite, kad tai iš tikro buvo,
Aš perduodu jums tuos žodžius.
Įsirežkite sau juos į širdį,
Namuose, gatvėje,
Guldami ir keldamiesi;
Kartokit juos savo vaikams.
Nors ir namai sugriūtų,
Nors prislėgtų liga,
Nors nusigręžtų nuo jūsų vaikai.*

KELIONĖ

Fašistų milicijos buvau suimtas 1943 metų gruodį. Dvidešimt ketverių metų amžiaus, menkos išminties, be jokio patyrimo, su tvirtu ryžtu – sustiprintu to segregacijos režimo, kurį man primetė ketveri rasinių įstatymų metai, – gyventi beveik nerealiame savo pasaulyje, kupiname taurių kartezijietišκών iliuzijų, nuoširdžių vyrišκών ir bekraujų moterišκών draugysčių. Ugdžiau savy santūrų ir abstraktų maišto jausmą.

Man buvo nelengva pasitraukti į kalnus ir prisidėti įgyvendinant tai, kas, mano ir kitų ne ką labiau patyrusių draugų galva, turėjo tapti su *Giustizia e Libertà** susijusių partizanų būriu. Mums trūko ryšių, ginklų, pinigų ir partitės visiems tiems dalykams įsigyti; mums trūko veiklių žmonių, užtat pas mus plūste plūdo visokie atstumtieji,

* *Giustizia e Libertà* (Teisingumas ir Laisvė): antifašistinė organizacija, vaidinusi reikšmingą vaidmenį ir kovoje už Italijos išvadavimą, ir pirmaisiais pokario metais, kai tapo politine partija. (Čia ir toliau – *vert. past.*)

daugiau ar mažiau nuoširdūs, atvykdavę iš lygumos su viltimi rasti čia kažkokią neegzistuojančią organizaciją, kadrus, ginklų ar bent jau šiokią tokią apsaugą, prieglobstį, ugnies, batų porą.

Tuomet man dar nebuvo dėstoma doktrina, kurią vėliau, Lageryje, turėjau išmokti paskubomis: esą pirmoji žmogaus priedermė – siekti savo tikslų visomis įmanomomis priemonėmis, o tas, kuris suklysta, – moka; ja remdamasis turiu laikyti teisinga tai, kas atsitiko vėliau. Pamėklišką snieguotą priešaušrį trys šimtai fašistų milicininkų, išvykusių vėlią naktį užklupti kitą, daug galingesnę ir pavojingesnę nei mūsų partizanų būrį, kuris glaudėsi gretimame slėnyje, įsiveržė į mūsų prieglobstį ir išsivedė mane kaip įtartiną asmenį.

Per vėlesnes kvotas nutariau pasiskelbti „žydų tautybės Italijos piliečiu“, manydamas, kad tik taip galėčiau pasiteisinti, kodėl esu tose vietose, pernelyg nuošaliose paprastam „pabėgėliui“ ir įsivaizduodamas (klaidingai, kaip vėliau pasirodė), jog prisipažinti apie savo politinę veiklą būtų tolygu pasismerkinti kankinimams ir garantuotai mirčiai. Kaip žydas, buvau išsiųstas į Fosoli, prie Modenos, kur į didelę internuotųjų stovyklą, skirtą anglų ir amerikiečių karo belaisviams, dabar jau buvo priimami įvairių kategorijų asmenys, – o jų buvo nemažai, – sulaukę naujagimės fašistų respublikos valdžios nemalonės.

Kai ten atvykau, t. y. 1944 metų sausio pabaigoje, stovykloje buvo koks pusantro šimto Italijos žydų, bet praėjus kelioms savaitėms jų buvo jau daugiau kaip šeši šimtai. Daugiausia tai buvo ištisos šeimos, kurias fašistai arba na-

ciai sulaikė dėl jų neapdairumo arba kam nors jas įskundus. Kai kurie patys spontaniškai pasidavė įvaryti į nevilgtį to klajokliško gyvenimo, pritrūkus išteklių ar nenorėdami skirtis su sulaikytu situoktiniu ir netgi absurdiškai „paklusdami įstatymams“. Be to, ten buvo koks šimtas internuotų jugoslavų kareivių ir keletas kitų svetimšalių, laikomų politiškai įtartinais.

Nedidelio SS būrio pasirodymas stovykloje turėjo sukelti įtarimą net didžiausiems optimistams, ir vis dėlto mes sugebėjome paaiškinti tą naujieną įvairiausiai būdais, išvengę daugiau nei akivaizdžių išvadų; tad pranešimas apie deportavimą visus užklupo netikėtai, kad ir kaip jo buvo laukta.

Vasario 20-ąją vokiečiai kruopščiai ištyrė stovyklą ir viešai papriekaištavo italų komisarui dėl prastai organizuoto darbo virtuvėje ir dėl to, kad trūko malkų apšildyti pastatus; paskui pridūrė, jog netrukus pradės veikti izoliatorius. Tačiau vasario 21 d. rytą pasklido žinia, jog žydams rytoj reikės išvykti. Visiems be jokios išimties. Ir vaikams, ir seniems, ir ligoniams. Kur – niekas nežinojo. Buvo įsakyta pasiruošti dviejų savaitių kelionei. Už kiekvieną žydą, kurio pritrūks per sąšauką, bus sušaudyta dešimt kitų.

Tik menka naivuolių ir svajotojų mažuma vis dar atkakliai puoselėjo viltį – mes dažnai kalbėdavomės su lenkų ir kroatų pabėgėliais, todėl žinojome, ką reikė įsakymas išvykti.

Pasmerktajam myriop tradicija numato griežtą ceremonialą, pabrėžiantį, jog nuo šiol visos aistros ir visi pykčiai prarado pagrindą, o teisingumo aktas tėra tik

liūdna pareiga visuomenei ir net gali sukelti budelio gailęstį aukai. Taip pasmerktasis išlaisvinamas nuo bet kokių išorinių rūpesčių, jam laiduojama vienatvė ir, jei jis to pageidauja, dvasios nuraminimas; trumpai tariant, su juo elgiamasi taip, kad jis nejaučia aplink nei neapykantos, nei savivalės, tik būtinybę ir teisingumą bei bausmę lydintį atleidimą.

Tačiau mes viso šito neturėjome, nes mūsų buvo pernelyg daug, o laiko pernelyg mažai. Pagaliau dėl ko gi mums reikėtų atgailauti ir už ką gi mums turėtų būti atleista? Tai gi italas komisaras liepia visoms tarnyboms veikti, kol bus duotas galutinis įsakymas išvykti; virtuvėje plūšama kaip ir anksčiau, švaros darbai keičia vienas kitą kaip paprastai, ir net mažytės mokyklos pradinių ir vidurinių klasių mokytojai kas vakarą veda pamokas. Tik tą vakarą vaikams nebuvo užduota namų darbų.

Stojo naktis, ir tapo aišku – žmogaus akys niekada neturėtų matyti ir išgyventi to, kas įvyko tą naktį. Tai jautė visi: nė vienam prižiūrėtoji, nei italui, nei vokiečiui, ne užteko drąsos ateiti pažvelgti, ką daro žmonės, kai žino, kad turės mirti.

Kiekvienas jų savaip atsisveikino su gyvenimu. Vieni meldėsi, kiti be saiko gėrė, tretį paskutinį kartą svaiginosi pragaištinga aistra. O motinos būdravo taisydamos valgę kelionei, prausė vaikus ir krovė mantą: išaušus visos spygliuotos vielos buvo nukabinėtos vaikiškais skalbiniais, džiuvančiais vėjyje; jos neužmiršo nei vystyklų, nei pagalvėlių, nei žaislų, nei begalės smulkių daikčių, joms taip gerai pažįstamų, kurių vaikams visad reikia.

Ar ir jūs nebūtumėte taip darę? Jeigu rytoj jus drauge su jūsų kūdikiu turėtų nužudyti, argi neduotumėt jam šiandien valgyt?

Barake 6A gyveno senasis Gattegno su žmona, krūva vaikų, anūkų, žentų ir nenuilstančių marčių. Visi šeimos vyrai buvo dailidės; jie atvyko iš Tripolio, ištvėrė daugelį ilgų kelionių ir visada gabenosi su savimi darbo įrankius, virtuvės rykus, armonikas ir smuiką, kad, darbo dienai pasibaigus, galėtų pagroti ir pašokti, nes buvo linksmi ir pamaldūs žmonės. Jų moterys, tylios ir greitos, pirmos suskubo pasirengt kelionei, kad liktų laiko pagėdėti; kai viskas buvo jau suruošta, papločiai iškepti, ryšuliai sutaisyti, jos nusiavė apavą, išsileido plaukus, išdėstė ant žemės laidotuvių žvakes, protėvių papročiu jas uždegė ir susėdo ratu ant grindų paraudoti – meldėsi ir raudojo kiaurą naktį. Daugelis mūsų sustojom prie jų durų pajutę, kaip mums į sielas smelkiasi tasai dar nepažintas senas skausmas tautos, neturinčios tėvynės, skausmas be jokios egzodo vilties, kas amžių atsinaujinantis.

✱

Aušra užklupo mus lyg išdavystė; sakytum patekėjusi saulė susimokė su žmonėmis, pasiryžusiais mus sunaikinti. Įvairūs mus užplūdę jausmai: sąmoningas susitaikymas, bergždžias maištas, atsidavimas Dievo valiai, baimė, neviltilis dabar, po tos bemiegės nakties, susiliejo į nekontroliuojamą kolektyvinę beprotybę. Baigėsi laikas galvoti, apsispręsti, ir bet kokia pastanga mąstyti ištirpdavo

nežabotoje sumaišty, iš kurios žaibiškai, lyg skaudūs kardo smūgiai, išnirdavo laimingi namų prisiminimai, dar tokie artimi laike ir erdvėje.

Daug dalykų tąsyk buvo mūsų pasakyta ir padaryta, bet geriau būtų, kad jų prisiminimo nebeliktų.

✘

Su absurdišku tikslumu, prie kurio vėliau turėjome priprasti, vokiečiai tikrino mus šaukdami pavardėmis. Galiausiai feldfelbelis paklausė:

– *Wieviel Stück?*

Ir kapralas, sukaukšėjęs kulnais, atsakė, kad „štukų“ yra šeši šimtai penkiasdešimt ir kad viskas taip, kaip turi būti; tada mus susodino į didelius autobusus ir išvežė į Karpio stotį. Ten mūsų laukė traukinys ir kelionės palyda. Ten patyrėme pirmuosius smūgius; ir tai buvo taip nauja ir beprasmiška, kad nejautėme jokio skausmo, nei fizinio, nei dvasinio. Tik baisiai nustėrome – kaip galima mušti nepykstantį žmogų?

Vagonų buvo dvylika, o mūsų – šeši šimtai penkiasdešimt; mano vagonė buvome tik keturiasdešimt penki, tačiau tai buvo mažas vagonas. Tai štai jis, vienas iš tų garsiųjų vokiškų karo ešelonų, mes jį regėjome savo akimis, jautėme po savo kojomis; jis iš tų, kurie nebegrižta, apie kuriuos, virpėdami ir ne visai tikėdami, mes taip dažnai girdėdavome pasakojant. Jis buvo būtent toks, iki menkiausių smulkmenų: prekiniai vagonai, iš išorės uždari, o jų viduj – vyrai, moterys ir vaikai, sugrūsti be menkiau-

sio gailėsčio, lyg paprasčiausios prekės, važiuojantys į nebūtį, žemyn, į dugną. Tik šįkart juose buvom mes.

Anksčiau ar vėliau gyvenime visi padarom atradimą, suvokiam, kad tobula laimė – neįmanoma; tačiau apie priešingą argumentą – kad nėra ir absoliučios nelaimės – susimąsto nedaugelis. Priežastys, trukdančios suvokti tas dvi kraštutines būsenas – tos pačios prigimties: jas lemia mūsų žmogiška dalia, kuri priešinasi bet kokiai begalybei. Tam priešinasi mūsų visada nepakankamas ateities pažinimas, ir vienu atveju tai vadinama viltimi, kitu – netikrumu dėl rytojaus. Tam priešinasi mirties neišvengiamybė, nubrėžianti ribas bet kokiam džiaugsmui, tačiau drauge ir bet kokiam skausmui. Tam priešinasi ir neišvengiami materialiniai rūpesčiai, kurie, sudrumsdami bet kokią tvarią laimę, sykiu kas kartą atitraukia dėmesį ir nuo mus slegiančių bėdų, priversdami suvokti jas su pertrūkiais ir drauge darydami pakenčiamas.

Būtent tie smūgiai, nepritekliai, šaltis ir troškulys neleido mums panirti į bedugnį nusivylimą per tą kelionę ir vėliau. Mes nejautėme nei noro gyventi, nei sąmoningos rezignacijos, – tai sugeba nedaugelis, o mes buvome tik eiliniai žmonijos egzemplioriai. Durys buvo uždarytos iškart, nors traukinys pajudėjo tik vakare. Mums palengvėjo, kai sužinojome, kur vykstame. Aušvicas: tąsyk tas pavadinimas mums nieko nereiškė, tačiau jis bylojo apie kažkokią vietą šioje žemėje.

Traukinys važiavo lėtai, su ilgais, nervinančiais sustojimais. Per orlaidę regėjome, kaip pro šalį praplaukia aukštos, blyškios Adidžės slėnio uolos, paskutinių Italijos

miestų vardai. Kitos dienos dvyliktą valandą pravažiavo-
me Brenerį, visi atsistojo, bet niekas nepratarė nė žodžio.
Mano širdyje glūdojo mintis apie grįžimą, ir aš kankina-
mai vaizdavausi, koks nežmoniškas džiaugsmas turėtų
užlieti mane per tą kitą kelionę – durys plačiai atvertos,
nes niekas neketina bėgti, o dar tie pirmieji itališki vieto-
vardžiai... ir aš dairiausi aplinkui ir galvojau – kiek jų toj
varganoj žmonių dulkynėj parblokš likimas.

Iš keturiasdešimt penkių mano vagono bendrakelionių
namus išvydo tik keturi, o tai buvo vienas tų vagonų, ku-
riems pasisėkė labiausiai.

Mes kentėm troškulį ir šaltį, visose stotyse garsiai šau-
kėm, prašydami vandens ar bent jau saujos sniego, bet
mus išgirsdavo labai retai; kareiviai iš palydos pašalinda-
vo visus tuos, kurie mėgindavo prisarti prie konvojaus.
Dvi jaunos motinos, dar maitinusios kūdikius krūtimi,
dieną naktį dejuodavo prašydamos vandens. Truputį gerė-
liau ištvėrdavome alkį, nuovargį ir nemigą, nes tai iškęsti
padėdavo nervinė įtampa, tačiau tos naktys buvo nesibai-
giantis košmaras.

Nedaugelis žmonių moka oriai sutikti mirtį, ir daž-
niausiai tai būna ne tie, iš kurių to tikėtumeisi. Nedaugelis
moka tylėti ir gerbti kito tylėjimą. Neramų mūsų miegą
dažnai pertraukdavo triukšmingi ir beprasmiški vaidai,
keiksmi, akli spyriai ir kumščio smūgiai, ginantis nuo
koko nors įkyraus ir neišvengiamo kontakto. Tada kuris
nors mūsų įžiebdavo žvakę, ir jos nykios liepsnos šviesoje
ant vagono grindų išvysdavome kažkokį tamsų knibždėly-
ną, žmonių kūnų maišatį, neturinčią pradžios ir pabaigos,

inertišką ir skaudulingą, vienur kitur ji pakildavo aukštyn nuo tų staigių konvulsijų, beregint nuovargio numaldomų.

Per orlaides matėme pro šalį slenkant žinomus ir nežinomus Austrijos miestų pavadinimus: Zalcburgas, Viena, paskui – Čekijos ir galiausiai – Lenkijos. Ketvirtos dienos vakarą šaltis sustiprėjo – traukinys važiavo pro nesibai giančius juodus pušynus, akivaizdžiai kildamas aukštyn. Aplinkui – sniego pusnynai. Matyt, tai buvo koks nors šalutinis kelias, nes jo stotelės buvo mažos ir kone tuščios. Kai traukinys sustojo, niekas jau nebemėgino bendrauti su išoriniu pasauliu – dabar mes jautėmės atsidūrę „kitapus“. Kartą ilgam sustojome atviruose laukuose, paskui traukinys ir vėl nepaprastai lėtai išjudėjo iš vietos ir galiausiai mūsų konvojus sustojo suvisai vidury nakties tamsios ir tylios lygumos vidury.

Abipus geležinkelio, kiek užmato akis, driekėsi balti ir raudoni šviesų siūlai, bet nė menkiausio ženklo to neaiškaus gaudesio, kuris iš tolo skelbia čia esant gyvenamas vietas. Menkutėje paskutinės žvakės šviesoje, nurimus ritmingam ratų bildesiui, nurimus visiems žmogiškiems garsams, laukėme, kad kažkas nutiks.

Greta manęs, suspausta kūnų, kaip ir aš, visą kelionę išbuvo viena moteris. Mudu buvom pažįstami daugybę metų, ir toji bėda ištiko mus kartu, bet mes nedaug ką težinojom vienas apie kitą. Tąją lemtingą valandą pasakėme vienas kitam dalykus, apie kuriuos gyvieji nekalba. Atsisveikinome, ir tasai atsisveikinimas buvo trumpas; kiekvienas mūsų, atsisveikindamas su kitu, atsisveikino su gyvenimu. Baimės nebejautėme.

✘

Atomazga užgriuvo staiga. Braškėdamos atsivėrė durys, tamsoje nuskardėjo svetima kalba tariami įsakymai ir tas barbariškas lojimas, būdingas vokiečiams, kai jie įsakinėja, regis, išliedami amžių senumo įsiūtį. Išvydome platų reflektorių apšviestą peroną. Kiek tolėliau – eilę sunkvežimių. Paskui vėl įsivyravo tylą. kažkas vertė įsakymus – privalome išlipti su manta ir ją sudėti prie traukinio. Netrukus peronas knibždėte knibždėjo šešėlių, tačiau mes bijojome nutraukti tą tylą, visi plušėjo prie savo mantos, ieškojo vieni kitų, vieni kitus šaukė, bet droviai, pusbalsiu.

Koks tuzinas plačiai išsižergusių esesininkų stovėjo atokiau abejingais veidais. Atėjus laikui, prisiartinio ir, nekeldami balso, akmeniniais veidais ėmė skubiai mus klausinėti vieną po kito prasta italų kalba. Klausinėjo ne visus, tik kai kuriuos. „Kiek metų? Sveikas ar ligonis?“, ir, priklausomai nuo atsakymo, nurodydavo dvi skirtingas kryptis.

Viskas vyko tyliai, tarsi akvariume, tarsi kokiose sapnų scenose. Mes tikėjomės kažko labiau apokaliptiško, o jie atrodė paprasčiausi policininkai. Tai mus trikdė ir sykiu darė beginklius. kažkas išdrįso paprašyti savo mantos, atsakymas buvo „manta, paskui“, kažkas nenorėjo skirtis su žmona ir jam pasakė: „Paskui, ir vėl kartu“, daugelis motinų nenorėjo skirtis su vaikais – joms buvo pasakyta: „Gerai, gerai, pasilikti su vaiku“. Viskas buvo daroma su tuo ramiu kasdienį savo darbą dirbančio žmogaus pasitikėjimu.

mu, tačiau kai Renzo valandėlę uždelsė atsisveikindamas su Franchesca, savo sužadėtine, jie partrenkė jį ant žemės vienu kumščio smūgiu į veidą – tai buvo jų kasdienis darbas.

Greičiau nei per dešimt minučių visi mes, pajėgūs vyrai, buvom surinkti draugėn. Kas atsitiko kitiems – moterims, vaikams, seniems – taip ir nesužinojome, nei tada, nei vėliau: naktis juos tiesiog pasiglemžė. Vis dėlto šiandien žinome, kad ta skubota atranka buvo daroma siekiant patikrinti, ar mes galėsime darbuotis Reicho naudai, ar ne; žinome, kad iš mūsų konvojaus į stovyklas Buna-Monovicą ir Birkenau pateko tik devyniasdešimt septyni vyrai ir dvidešimt devynios moterys, o iš visų kitų – daugiau kaip penkių šimtų – po dviejų dienų nebeliko nė vieno gyvo. Žinome ir tai, kad netgi šitas menkas, bet vis dėlto kriterijus, skirstant į pajėgius ir nepajėgius, ne visada buvo taikomas ir kad vėliau buvo naudojamosi paprastesniu būdu – jie atidarydavo vagonų duris vienu metu į abi puses, neįspėdami naujų atvykėlių ir nepaaiškindami jiems, ką daryti. Tie, kuriems išpuldavo laimė išlipti gerojone pusem, patekdavo į stovyklą, kiti – į dujų kamerą.

Taip mirė Emilia, trejų metų mergytė, nes vokiečiams atrodė akivaizdu, kad pasmerkti myriop žydų vaikus – istorinė būtinybė. Emilia, inžinieriaus Aldo Levio iš Milano duktė, smalsus, ambicingas, linksmas ir protingas vaikas, kurią per tą kelionę tėvas ir motina sugebėjo išmaudyti sausakimšame vagone, įpylę cinko kubilan šilto vandens – išsigimęs vokiečių mašinistas leido jiems įsipilti jo iš garvežio, visus mus vežusio į mirtį.

Taip akimirksniu, pasitelkus išdavystę, išnyko mūsų moterys, mūsų tėvai, mūsų vaikai. Beveik niekas neturėjo galimybės su jais atsiveikinti. Valandėlę regėjom juos tarsi kažkokią tamsią masę kitoj platformos pusėj, paskui jau nieko nebematėme.

Vietoj jų žibintų šviesoje išniro dvi keistų individų grupės. Jie žingsniavo rikiuote, po tris, keistai ir negrabiai statydami kojas, nunarinę galvas, jų rankos nesilankstė. Ant galvos turėjo užsimaukšlinę juokingas kepuraites ir vilkėjo ilgais dryžuotais lyg ir švarkais, kuriuos net naktį ir iš tolo galėjai nuspėti esant purvinus ir suplyšusius. Ap-suko aplink mus nemažą ratą taip, kad neprieitų per arti, ir ėmė tylomis plušėti prie mūsų mantos, zujo pirmyn atgal į tuos tuščius vagonus ir iš jų.

Netardami nė žodžio, mes žvalgėmės vieni į kitus. Viskas buvo taip nesuprantama, beprotiška, bet vienas dalykas buvo aiškus. Tai buvo mūsų laukianti metamorfozė. Rytoj ir mes jau būsime tokie.

Pats nesuprasdamas, kaip tai įvyko, atsidūriau sunkvežimyje su trisdešimčia kitų vyrų; sunkvežimis pasileido naktin visu greičiu. Jis buvo uždaras, ir nesimatė, kas dedasi lauke, tačiau iš kratymo galėjai suprasti, kad kelias labai vingiuotas ir duobėtas. Ar mes važiuojam be palydos?.. Šokti žemyn? Jau per vėlu, per vėlu, visi keliaujame „žemyn“. Beje, netrukus pastebėjome, kad turime palydą – ir dar kokią keistą palydą. Tai buvo ginklais apsikarstęs vokietis kareivis, mes jo nematėme, nes buvo labai tamsu, tačiau kiekvienąsyk, kai sunkvežimiui krestelėjus visi drauge virsteldavome į kairę arba į dešinę, pajusdavome kietą

jo prisilietimą. Jis uždega kišeninį žibintuvėlį ir, užuot sušukęs: „Saugokitės, nuodėmingosios sielos“*, mandagiai paklausia mus vieną po kito, vokiškai ir prancūziškai, ar mes neturime pinigų arba laikrodžių, kuriuos galėtume jam atiduoti, nes mums juk vis tiek jų nebereikės. Tai ne įsakymas ir ne taisyklės – aiškiai matyti, kad tai menka asmeniška mūsų Charono iniciatyva. Mums sukyla pyktis ir juokas, o drauge keistas palengvėjimas.

* Dantė, *Dieviškoji komedija*, „Pragaras“, III giesmė.

Žydų kilmės italo Primo Levi (1919–1987) knyga *Jei tai žmogus* yra unikali išgyvento Holokausto patirties kapsulė, įamžinanti gyvenimo koncentracijos stovykloje groteskišką kasdienybę. Prieš Antrąjį pasaulinį karą P. Levi buvo chemikas, o naciams kaip tik reikėjo chemijos specialistų; galima teigti, kad profesija tapo viena pagrindinių priežasčių, kodėl jam teko išgyventi Holokausto siaubus. Vienuolika mėnesių Levi praleido įkalintas Monovice, vienoje iš trijų pagrindinių Aušvico koncentracijos stovyklos kompleksų iki 1945 metų sausio 18-osios, kai įvyko stovyklos išvadavimas. Iš 650 Italijos žydų, kurie keliavo kartu su juo mirties vagonu, Levi buvo vienas iš dvidešimties, palikęs stovyklą gyvas.

Po karo P. Levi ir toliau tęsė mokslinę karjerą, taip pat pradėjo ir rašyti. Rašymas jam tapo būtinu terapiniu užsiėmimu – ne tik moraline pareiga, bet ir psichologiniu poreikiu. Įdomu, kad P. Levi aprašomi Holokausto siaubai nesuponuoja vertinimo – jis niekada nesako, kaip skaitytojas turėtų jaustis skaitydamas apie nacių nusikaltimus. Priešingai, P. Levi žodžiai spinduliuoja humanizmu net tragiškų patirčių akivaizdoje, suteikdami mums vilties, kad žmogaus dvasia gali būti nenugalima net ir susidūrus su neįsivaizduojamu ir beprasmiu blogiu.

